

10.02.20-тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алууга сунушталган Шарипова Чынар Раимбековнанын " Ч. Айтматовдун "Ак кеме" повестиндеги орусча, немисче жана кыргызча колоронимдердин парасинтагматикалык салыштырма мүнөздөмөсү" темасындагы диссертациясын коргоо боюнча Ош мамлекеттик университетинин жана Б. Ельцин атындагы Кыргыз – Россия Славян университетинин жанындагы К 10.22.648 диссертациялык кеңештин эксперттик комиссиясынын мүчөсү ф. и. д., профессор С. Н. Абдуллаевдин

кору тундусу

Изденүүчү Шарипова Чынар Раимбековнанын "Ч. Айтматовдун "Ак кеме" повестиндеги орусча, немисче жана кыргызча колоронимдердин парасинтагматикалык салыштырма мүнөздөмөсү" темасындагы диссертациясын карап чыккандан кийин төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга болот деп ойлойм:

1. Диссертациялык кеңешке диссертацияны коргоого кабыл алуу укугу берилген адистикке иштин дал келиши.

Изденүүчүнүн изилдөөсү орус, кыргыз жана немис тилдеринин эмпирикалык материалына кайрылууну камтыган тема боюнча жүргүзүлдү. Иштин темасы лингвистиканын салыштырма багыты боюнча даярдалып, диссертациялык кеңештин профилине туура келет.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты Ч.Айтматовдун "Ак кеме" аттуу повестиндеги орусча колоронимдердин немис жана кыргыз тилдерине которулушун салыштырып талдоо болуп эсептелинет.

Коюлган максатка жетүү үчүн иште төмөнкү милдеттер чечилди:

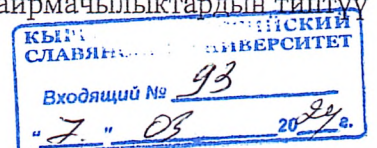
1) түс таануу, түс өлчөө теориялары менен таанышып чыгуу, колоронимдер тууралуу илимий изилдөөлөрдүн идеяларын, жоболорун, принциптерин, ык-методдорун өздөштүрүү;

2) колоронимдер жөнүндөгү монолингвалдык, билингвалдык жана полилингвалдык талдоолорго сереп салуу; өң-түс аталыштарынын типологиясы, этимологиясы, деривациясы боюнча иштерди талдап чыгуу, жетекчиликке алып пайдалануу;

3) Ч.Айтматовдун "Ак кеме" повестиндеги колоронимдерге сапаттык. сандык анализ жүргүзүү; алардын статистикасын жана парасинтагматикалык түзүмүн аныктоо;

4) повесттин немисче, кыргызча котормолоруна лингвосемантикалык жана лингвотипологиялык сереп жүргүзүү; оригинал менен котормонун ортосундагы адекваттуулук, шайкештик жана дал келүүчүлүк көрсөткүчтөрүнө мүнөздөмө берүү;

5) котормо менен оригиналдын ортосундагы окшоштук-айрмачылыктардын типтүү көрсөткүчтөрүн сыпаттап чыгуу.

Изилдөөнүн объектиси тилдеги өң-түс атоолорунун системасы деп белгленген.

Изилдөөнүн предмети – кыргыз, орус жана немис тилдериндеги ар кыл түс номинанттарынын Ч. Айтматовдун “Ак кеме” повестинде атоо, көркөмдөө, баалоо жана эмоцияны билдирүү максаттарында колдонулушу.

Изилдөөнүн методологиялык базасы. Изилдөөнүн методологиялык негизи катары С. И. Абишева, Л. Айсман, Б. А. Базыма, А. И. Белов, Б. Берлин, П. Кей, Г. А. Бексултанова, А. С. Бондарев, Г.Э. Бреслав, А. П. Василевич, А. Вежбицкая, Г. Г. Воробьев, Ю. В. Дюпина, Ш. К. Жаркынбекова, А. А. Исаев, С. В. Кравков, М. Люшер, М. Миннарт, Л. И. Миронова, Н. М. Назарбаева, М. М. Базарбаева, Н. Д. Ньюберг, Е. В. Саввина, К. Саматов, Н. В. Серов, Е. Н. Соколов, Ч. А. Измайлов, О. А. Сухарева, Г. Н. Фадеев, З. С. Файзуллина, Р. М. Фрумкина, Б. Цойгнер, Ф. Н. Шемякин, Р. О. Яньшин ж.б. авторлордун теориялык эмгектери колдонулган. Диссертациялык изилдөөдө колдонулган негизги методдор: эмпирикалык (байкоо, топтоо, каттоо, иреттөө, системалаштыруу, которуу, саноо, чечмелөө, эксперимент жүргүзүү ж.б.), жалпы теориялык (сыпаттоо, салыштыруу, жандаштыруу, жалпылоо, моделдештирүү, аналогия, индукция, дедукция, анализ, синтез ж.б.).

2. Изилдөөнүн актуалдуулугу.

Ааламдашуу жана интенсивдүү маданияттар аралык байланыш доорунда колоронимдердин универсалдык касиеттерин, этнос аралык, маданий аралык жана жеке тилдик сапаттарын изилдөө кызыгуу туудурат. Ал эми көркөм чыгармада бул топтогу лексемалардын образ жаратуучулук, пейзаж түзүүчүлүк мүмкүнчүлүктөрүн изилдөө, алардын бир тилден экинчи тилге которулуу өзгөчөлүктөрүн талдап чыгуу да зарыл проблема боло алат. Таанымал жазуучу Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги колоронимдердин орус тилинен немис жана кыргыз тилдерине которулушун иликтөө өзүнчө жаңы маселелерди ачыктап, талкуулап, буга чейин белгисиз натыйжаларды алууга негиз болот деп айтууга болот. Ушул факторлор изилдөө темасынын актуалдуулугун айгинелейт.

3. Илимий жыйынтыктар жана натыйжалар.

Эмгекте төмөнкүдөй негизги илимий жыйынтыктар көрсөтүлгөн.

1) кыргыз колоронимдеринин төркүнүнө этимологиялык талдоонун жүргүзүлүшү (2.4.3; 2.5; 3-бап);

2) Ч. Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги түс аталыштарына сапаттык-сандык мүнөздөмө берилиши (3-бап; корутунду);

3) повесттеги орусча колоронимдердин немисчеге жана кыргызчага которулушуна лингвотипологиялык сыпаттоонун аткарылышы (3.3; 3-бап);

4) тил аралык эквиваленттүүлүктүн жалпылоочу моделдеринин иштелип чыгышы жана колдонулушу (3.4; корутунду);

5) Бардык колоронимдер тил аралык, маданий аралык мүнөздө болот. Бир гана тилге тиешелүү колоронимдер сейрек кездешет (1-бап; корутунду);

6) Көркөм текстте колоронимдер түрдүү заттарды сүрөттөөдө, алардын сырткы көрүнүшүн сыпаттоодо колдонулат. Аларды тилден тилге которуу сапаты котормочунун компетенттүүлүгүнө байланыштуу (3.1.);

7) Ч.Айтматов пайдаланган өң-түс аталыштарын котормочулар бирдей деңгээлде бере албайт, ошондуктан аларды бир нече типтүү формулалар менен туюнтууга болот (корутунду);

8) Колоронимдер тексттин курамында, жалпы дискурста түрдүү критерийлер аркылуу жиктелишет. Аларды түз-өтмө, баштапкы-жаңы, табигый-жасалма, таза-аралаш, жагымдуу-жагымсыз, жөн-символдуу, которулган-которулбаган ж.б. өлчөмдөр менен мүнөздөөгө болот (1-бап; корутунду).

4. Диссертацияда камтылган ар бир натыйжанын (илимий жобонун), изденүүчүнүн тыянактарынын жана корутундунун негиздүүлүк жана аныктык даражасы.

Биринчи жыйынтык. Экинчи жана үчүнчү баптарда атайын адабият жана мисалдарга шилтемелер менен негизделген. Анык, анткени иллюстрациялык сөздөрдүн жана синтагмалардын семантикалык мазмуну ынанымдуу көрүнөт;

Экинчи жыйынтык. Иштин жалпы контекстине, айрыкча акыркы бап жана корутундуга негизделген. Статистикалык маалымат бар.

Үчүнчү жыйынтык. Көркөм тексттеги мисалдар аркылуу негизделген. Ишенимдүү, анткени схемалар аркылуу талдоого мүмкүнчүлүк берилет.

Төртүнчү жыйынтык. Парасинтагматикага тиешелүү ыкмаларын пайдаланган талдоо менен негизделген. Анык, анткени иштин текстиндеги мисалдар менен далилденет.

Бешинчи жыйынтык. Көптөгөн авторлордун пикири менен негизделген.

Алтынчы жыйынтык. «Ак кеме» повесттен алынган мисалдар менен негизделген.

Жетинчи жыйынтык. 1) К – К – К (86 санда); 2) К – Ø – К (9 санда); 3) К – Ø – Ø (2 санда); 4) Ø – К – Ø (71 санда); 5) Ø – Ø – К (1 санда); 6) К – К – Ø (4 санда) формулалар менен негизделет.

Сегизинчи жыйынтык. Атайын адабиятка болгон шилтемелер аркылуу негизделет.

5. Изилдөөнүн ар бир жобосунун (илимий натыйжасынын) жаңылыгынын даражасы.

Жыйынтык 1. Жаңы десек болот, анткени, бир жагынан илимий жүгүртүүгө жаңы

эмпирикалык материалды киргизет, экинчи жагынан, өз көз карашында кыргыз тилинде колоронимдердин маанилерин билдирүү жолдору боюнча атайын маалымат берет.

Жыйынтык 2. Жаңы, анткени диссертант статистикалык жана лингвистикалык маалымат келтирген.

Жыйынтык 3. Жаңы, анткени «Ак кеме» повестинин материалында конкреттүү сыпаттоо жүргүзүлгөн.

Жыйынтык 4. Жаңы.

Жыйынтык 5. Жаңы эмес, анткени мындай маалымат буга чейин чыккан атайын адабиятта көп кездешет.

Жыйынтык 6. Жарым-жартылай жаңы жобо, анткени берилген тезис, бир тараптан, автордун анализ жана мисалдары менен бекемделет, ал эми, экинчи тараптан, котормо боюнча атайын адабияттардан белгилүү.

Жыйынтык 7. Жаңы.

Жыйынтык 8. Колоронимдерди сүрөттөөдө мындай жуп оппозициялар көптөгөн эмгектерде берилгендиктен жаңы деп эсептөөгө туура келбейт.

6. Алынган жыйынтыктардын, корутундулардын жана диссертациянын корутундусунун ички биримдигин баалоо.

Шарипова Чынар Раимбековнанын "Ч. Айтматовдун "Ак кеме" повестиндеги орусча, немисче жана кыргызча колоронимдердин парасинтагматикалык салыштырма мүнөздөмөсү" темасындагы эмгеги ички биримдиги менен мүнөздөлөт. Ал коюлган максатка жетүүгө багытталган. Жыйынтыктар эмпирикалык материалдарды системалуу баяндоого негизделген. Жоболор жарактуу жана мисалдар менен бекемделген.

7. Практикалык баалуулук.

Айлана-чөйрөнү сүрөттөөдө колоронимдерди колдонуу ыкмаларын үйрөнүүгө, көркөм чыгарманы тилден тилге которуу теориясын өздөштүрүүгө, орусча-немисче-кыргызча үч тилдүү, түшүндүрмө сөздүктөрдү түзүүгө өбөлгө боло алат.

8. Негизги жыйынтыктардын, тыянактардын жана корутундунун жарыялангандыгын тастыктоо. Диссертациянын темасы боюнча төмөндөгү эмгектер басылып чыкты:

1. Шарипова, Ч. Р. Сопоставительно-парадигматическое изучение немецких и кыргызских имен прилагательных / А. К. Кайкыбашева, Ч. Р. Шарипова, Г. Ш. Мырзаibraимова // Вестник филиала федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования " Российский государственный социальный университет " в г. Ош Киргизской Республики. – 2014. – № 12. – С. 27-29.

- образовательного учреждения высшего образования " Российский государственный социальный университет " в г. Ош Киргизской Республики. – 2014. – № 12. – С. 27-29.
2. Шарипова, Ч. Р. Цветокультурные установки в немецком языке и их сопоставительный анализ с другими языками / Ч. Р. Шарипова // Вестник Ошского государственного университета. – 2017. – № 4. – С. 214-217.
 3. Шарипова, Ч. Р. Некоторые особенности цветообозначений в кыргызском языке / Ч. Р. Шарипова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2017. – № 11. – С. 265-266. – EDN NSMZKV. <https://elibrary.ru/item.asp?id=32582310>
 4. Шарипова, Ч. Р. Некоторые семантические особенности колеронимов в немецком языке / Ч. Р. Шарипова, Э. А. Абсаматова // Известия вузов Кыргызстана. – 2017. – № 12. – С. 205-206. – EDN YTFZTY. <https://elibrary.ru/item.asp?id=32659663>
 5. Шарипова, Ч. Р. Передача колеронимов немецкого языка в идиомах / Ч. Р. Шарипова // Наука. Образование. Техника. – 2018. – № 3(63). – С. 64-70. – EDN ZALWMH. <https://elibrary.ru/item.asp?id=37155366>
 7. Шарипова, Ч. Р. Цветообозначение в произведениях знаменитых немецких писателей / Ч. Р. Шарипова // Наука. Образование. Техника. – 2018. – № 3(63). – С. 70-75. Шарипова, Ч. Р. Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повестинде колеронимдердин берилиши (салыштырууларды талдоонун негизинде) / Ч. Р. Шарипова // Илим. Билим. Техника. – 2019. – № 3(66). – С. 78-81. – EDN UNNBVA. <https://elibrary.ru/item.asp?id=42818975>
 8. Шарипова, Ч. Р. Пракорень *kar "черный" и его рефлексy в языках Евразии / К. З. Зулпукаров, С. М. Амиралиев, А. К. Зулпукарова, Ч. Р. Шарипова // Евразийское научное объединение. – 2021. – № 44(74). – С. 310-314. – EDN TBVYKK. <https://elibrary.ru/item.asp?id=45754372>
 9. Шарипова, Ч. Р. Некоторые трансформы пракорня *kar "черный" в кыргызском языке с точки зрения ностратики / К. З. Зулпукаров, С. М. Амиралиев, А. К. Зулпукарова, Ч. Р. Шарипова // Евразийское научное объединение. – 2021. – № 44(74). – С. 314-317. – EDN IVIBPH. <https://elibrary.ru/item.asp?id=45754373>
 10. Шарипова, Ч. Р. Орус, кыргыз жана немис тилдериндеги колеронимдердин зоологиялык номинацияларда берилиши / Ч. Р. Шарипова // Илим. Билим. Техника. – 2023. – № 2(77). – С. 157-160. – DOI 10.54834/16945220_2023_2_157. – EDN NHQPK. <https://elibrary.ru/item.asp?id=53958548>
 11. Шарипова, Ч. Р. Көркөм тексттердеги котормо «эркиндиги» тууралуу
А.Т.Абдраева, Шарипова, Ч. Р. // Приоритетные направления теоретического и прикладного языкознания в лингвокультурном пространстве Кыргызстана. Ош, 2023. – С.17-21.
 12. Шарипова, Ч. Р. Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги ак түстүн аталыштарынын орусчадан кыргызчага жана немисчеге которулушу/ А.Т.Абдраева, Шарипова, Ч. Р. //

Авторефераттын диссертациянын мазмунуна шайкештиги. Авторефераттын мазмуну диссертациялык изилдөөдө баяндалган текстке жана автордун көз караштарына дал келет.

10. Эскертүүлөр жана сунуштар.

Автореферат бардык техникалык жана жасалгалуу эрежелерине ылайык даярдалган.

- 1) Теманын аталышында ачкыч сөз ыйкашы "парасинтагматикалык мүнөздөмөсү" болуп саналат. Бирок илимий натыйжаларда, коргоого коюлган жоболордо бул термин жана анын артында турган лингвистикалык семантика байкалбайт. "Парасинтагматика" термини, тилдин парадигматикалык жана синтагматикалык деңгээлдеринин функцияларын бириктирет. Парасинтагматика түшүнүгү тил бирдиктеринин тутумдук жана айкалыштыруу касиеттеринин интерпретациялык потенциалын айкалыштырат жана толугу менен билдирет. Маселен, колоронимдердин валенттүүлүгү каралыш керек болчу. Бирок сыпаттоонун мындай форматына кээде интерференция кубулушунун сүрөттөлүшү да киргизилип калган (мисал катары сары түс жөнүндө параграфты келтирсе болот).
- 2) Диссертациянын мазмунунда жана диссертациянын текстиндеги барактардын номерлери бирдей эмес. Мисалы, 3.6. деген параграф иштин мазмунунда 131-бетте көрсөтүлгөн, ал эми текстте 137-беттен башталат.
- 3) Кыскартуулар тизмеси алфавит боюнча берилген эмес.
- 4) Изилдөө объектиси жалпысынан тилдеги колоронимдердин системасы катары көрсөтүлгөн. Биздин оюбузча, бул объект бир көркөм чыгарманын алкагы менен чектелгенин көрсөтүү керек болчу.
- 5) Автор эмгекте колдонулган көптөгөн ыкмаларды тизмектейт. Парасинтагматикалык агымга кирген лингвистикалык анализдин методдоруна өзгөчө басым жасаса жакшы болмок.
- 6) Диссертацияда, тилекке каршы, полиграфиялык кемчиликтер кездешет: атайын чыгармалардын авторлорун тизмектөөдө үтүрлөр калтырылган, сөздөрдө тамгалар түшүп калган, тыныш белгилеринен кийин интервал коюлбайт.

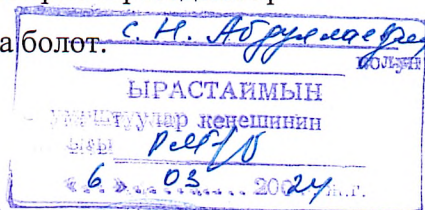
11. Квалиметриялык матрица боюнча баллдардын жалпы саны - 69.

№	Баалоо параметри	10	9	8	7	6	Баары
1	Актуалдуулугу				+		7
2	Проблеманын изилдениш абалы жана изилдөөнүн жаңылыктары			+			8
3	Изилдөөлөрдүн теориялык жана методдолгиялык жактан маанилүүлүгү				+		7
4	Диссертациялык иштин практикалык мааниси				+		7
5	Изилдөөчүнүн алдыга коюлган проблеманын чечилишиндеги салымы				+		7
6	Эксперименталдык жана көргөзмө материалдары					+	6
7	Иштин жаңылыктары менен чыгарылган натыйжаларынын мааниси				+		7
8	Алынган натыйжаларынын илимий-практикалык мааниси					+	6
9	Диссертациянын мазмунун, тыянактарын баалоо				+		7
10	Илимий, стилистикалык жана логикалык өзгөчөлүктөрү				+		7
							69

11. Диссертация боюнча жалпы корутунду.

Жогоруда белгиленгендерди эске алуу жана белгиленген сын-пикирлер толук иштелип чыгуу шартты менен, Чынар Раимбековна Шарипованын 10.02.20-тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн сунушталган "Ч. Айтматовдун "Ак кеме" повестиндеги орусча, немисче жана кыргызча колоронимдердин парасинтагматикалык салыштырма мүнөздөмөсү" темасындагы диссертациясын коргоого кабыл алуу сунушталса болот.

Эксперттик комиссиянын мүчөсү,
ф.и. д., профессор

Абдуллаев С. Н.

Эксперттик комиссиянын мүчөсү, ф.и. д., профессор
Айтматов Ч. А.

